

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ЦЮРА ВАДИМ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 347.155

**ІНСТИТУТ ПРЕДСТАВНИЦТВА
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПрН України
МАЙДАНИК Роман Андрійович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри цивільного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
ЯРОЦЬКИЙ Віталій Леонідович,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
завідувач кафедри цивільного права № 2

доктор юридичних наук, професор
ЗАІКА Юрій Олександрович,
Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін

доктор юридичних наук, професор
СЛІПЧЕНКО Святослав Олександрович,
Харківський національний університет внутрішніх
справ, професор кафедри цивільно-правових дисциплін

Захист відбудеться «28» листопада 2017 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.001.06 при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 202.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал № 12.

Автореферат розіслано «27» жовтня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. А. Діковська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Обрання Україною проєвропейського вектора розвитку породжує нові виклики у сфері права. Передусім, це спонукає вітчизняного законодавця до пошуку найбільш оптимальної моделі наближення українського права до стандартів країн Європейського Союзу. З огляду на це гостро постає проблема вибору шляхів подальшого розвитку інституту представництва, зокрема необхідність закріплення дієвих механізмів реалізації його регулятивного потенціалу в сучасних умовах як на рівні новітнього цивільного законодавства України, так і практики його застосування.

На сьогодні представництво є одним з інститутів цивільного права, за допомогою якого учасники цивільного обороту можуть брати участь у цивільних відносинах через представника, який вчиняє правочини від імені та в інтересах особи, яку він представляє. Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних цивілістів різних часів свідчить, що увага до інституту представництва завжди була сталою. Це пояснюється тим, що осмислення значення, ролі та механізму правового регулювання представницьких відносин має вагоме значення для розвитку не лише цивільного, а й інших галузей (сфер) права. Будучи інститутом цивільного права, представництво отримує розвиток у багатьох інших галузях права: цивільному процесуальному, трудовому, сімейному тощо. Тому природно, що цей засадничий інститут залишається стабільно актуальним для наукового пошуку і нині. Додаткового поштовху вивченню проблематики представництва надають також динаміка розвитку цивільного обороту та поява нових форм провадження комерційної діяльності, заснованих на моделі представництва.

Зважаючи на це, доктринальне осмислення сутності представницьких відносин, усунення прогалин у національному законодавстві щодо механізмів здійснення та захисту прав учасників таких відносин дасть змогу не лише наблизити вітчизняне законодавство до сучасних європейських стандартів, а й створити умови для розвитку нових і вдосконалення наявних форм участі в цивільному обороті та провадження комерційної діяльності. Це, своєю чергою, дасть можливість сформулювати сучасні теоретично-методологічні засади регулювання представницьких відносин у цивільному праві, визначити їх поняття й особливості, систему принципів, які покладено в основу нормативної моделі правового регулювання, та специфіку захисту прав учасників. Створення нормативної бази правового регулювання представницьких відносин передбачає приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів і вимог нормативних актів Європейського Союзу, закріплення та деталізацію в цивільному законодавстві правових норм, що імплементують положення Угоди про асоціацію з ЄС. Вирішення проблем законодавчого регулювання представницьких відносин є нагальним завданням національної системи права, що потребує розв'язання.

Особливої актуальності зазначеному напрямку досліджень надають розпочаті інтеграційні процеси України до Європейського Союзу і, як наслідок, адаптація положень міжнародних актів, зокрема Конвенції про агентські відносини в міжнародній купівлі-продажу 1983 р., Директиви ЄС № 86/653/ЄЕС від 18.12.1986 р. про зближення законодавств держав – членів ЄС відносно незалежних комерційних

агентів, до вітчизняного законодавства. Вагомий вплив на розвиток вітчизняного цивільного законодавства в частині правового регулювання представництва мають також положення про вказаний інститут, відпрацьовані в межах європейських модельних актів. Йдеться насамперед про Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА-2010 та Принципи, визначення і модельні правила європейського приватного права (DCFR).

З огляду на динамічний розвиток цивільного обороту, збільшення ролі і значення механізму вчинення правочинів через представників як необхідної умови забезпечення розвитку та стабільності цивільного обороту маємо констатувати потребу вдосконалення законодавчо закріплених моделей правового регулювання представницьких відносин. Саме тому, на нашу думку, на часі доопрацювання певних положень ЦК України.

Зазначені обставини зумовлюють важливість і своєчасність наукового аналізу проблем інституту представництва взагалі і представницьких відносин зокрема, визначення поняття та місця інституту представництва серед інших інститутів цивільного права, а також його значення для розвитку представництва в межах суміжних галузей права, розгляду теоретико-правових засад здійснення і захисту прав учасників цивільного обороту, реалізованих через представництво.

Загальнотеоретичною основою дослідження стали висновки, сформульовані в роботах знаних науковців на різних етапах розвитку цивілістики. Фундаментальні уявлення про представництво було сформовано ще в працях учених дореволюційного періоду, таких як Є. В. Васьковський, Ю. С. Гамбаров, Л. Л. Герваген, А. Й. Гордон, М. Л. Дювернуа, О. О. Євєцький, Л. М. Казанцев, Д. І. Мейєр, Н. Й. Нерсесов, А. М. Нолькен, О. М. Пальховський, К. П. Победоносцев, Й. О. Покровський, В. І. Синайський, Л. С. Таль, І. М. Трепицін, Г. Ф. Шершеневич тощо.

За радянських часів інститут представництва не лише отримав розвиток у сфері цивільного права, а й поступово набув комплексного характеру. Серед учених-цивілістів, які, сприймаючи досягнення попередників, поглибили вчення про представництво, слід назвати: Д. В. Боброву, М. І. Брагінського, В. В. Вігрянського, В. П. Грибанова, В. М. Івакіна, О. С. Йоффе, О. О. Красавчикова, В. О. Краснокутського, С. Н. Ландкофа, Т. Є. Мангутову, Г. К. Матвєєва, Ю. Г. Матвєєва, М. І. Наумова, О. Л. Невзгодину, І. Б. Новіцького, І. С. Перетерського, В. С. Позднякова, В. О. Рясенцева, К. І. Скловського, М. О. Субботіна, Є. О. Суханова, Ю. К. Толстого, О. О. Трещова, Р. Й. Халфіну, Б. Б. Черєпахіна, А. Й. Штейнберга та багатьох інших.

У вітчизняному праві дослідженню проблем представництва та суміжних із ним інститутів приділяли увагу Т. В. Боднар, В. І. Борисова, В. А. Васильєва, І. В. Венедіктова, М. К. Галянтич, С. Д. Гринько, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, І. В. Жилінкова, Ю. О. Заїка, І. Р. Калаур, І. М. Кучеренко, В. М. Коссаєв, О. О. Кот, О. В. Кохановська, О. Д. Крупчан, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, О. О. Отраднава, О. А. Підпригора, С. О. Погрібний, В. В. Рєзнікова, С. О. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, Г. П. Тимченко, В. І. Труба, С. Я. Фурса, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, Р. Б. Шишка, В. Л. Яроцький та інші вчені.

Вагомий внесок у вчення про представництво здійснили також вітчизняні науковці, які дослідили окремі аспекти представницьких відносин. Серед таких потрібно виокремити праці Н. А. Аблятіпової, І. О. Бровченка, І. Я. Верес, І. О. Гелецької, В. Л. Граніна, Ю. А. Дербакової, І. Ю. Доманової, А. І. Дрішлюка, А. Л. Дядюк, В. М. Зубара, С. Г. Керимова, Р. В. Колосова, П. М. Крупка, О. Я. Кузьмича, К. Г. Некіт, Ю. Г. Орзіха, О. В. Полтавського, В. В. Проценко, Л. А. Савченко, Г. І. Сальнікової, Є. С. Сєвєрової, О. М. Сибіги, Н. В. Федорченко, Л. І. Шаповал тощо.

Суттєвого розвитку інститут представництва набув також у працях зарубіжних учених різних часів: К. Л. Арндтса, Ю. Барона, В. Бовстеда, А. Бринца, Ф. Рейнольдса, Г. Бучки, Е. Коука, Ф. Куртіуса, М. Ферсона, Ф. Фостера, Г. Фрідменна, К. Гронфорса, Р. фон Ієринга, П. Лабанда, Б. Лейста, Л. Макгрегора, Ц. Мюлленбруха, Р. Потьєра, Р. Поувелла, Ф. Рендольфа, Ф. Ріго, К. Шмітгоффа, К. Синтеніса, Я. Унгера, К. Вангерова, Р. Ціммерманна, М. Пеліше та інших.

Праці названих дослідників заклали підвалини розуміння представницьких відносин (зокрема їх специфіки) та сформували базові підходи до правового регулювання таких відносин. Водночас у національній правовій доктрині спеціальні дослідження, присвячені аналізу саме інституту представництва та ефективності його реалізації в цивільному праві, наразі практично відсутні. Наукові публікації, що висвітлюють проблеми окремих видів представництва чи деякі аспекти правового регулювання представницьких відносин, також повною мірою не охоплюють розгляд зазначеної проблематики. Наведені чинники зумовлюють важливість наукового аналізу проблем інституту представництва, зокрема: визначення структури представницьких відносин та їх місця в системі цивільно-правових відносин; дослідження окремих принципів зазначеного інституту, спрямованих на реалізацію механізму правового регулювання; розгляд теоретико-правових засад здійснення договірного та недоговірного представництва в цивільному правовідношенні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до таких державних бюджетних науково-дослідних тем: «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (№ 11 БФ 042-01, номер державної реєстрації 0111U008337), яка досліджувалася на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 01 січня 2011 р. по 31 грудня 2015 р.; «Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС» (№ 16 БФ 042-01, номер державної реєстрації 0116U002637), що діє з 01 січня 2016 р. по 31 грудня 2018 р.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення теоретичних засад вчення про інститут представництва в цивільному праві України, визначення його поняття, правової природи, мети, функцій і принципів, встановлення особливостей окремих видів представництва та ефективності їх реалізації в положеннях цивільного законодавства України, а також формування пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення законодавства у сфері регулювання представницьких відносин.

Для досягнення цієї мети було сформульовано такі **завдання**:

— дослідити еволюцію наукових поглядів вітчизняних і зарубіжних учених щодо представництва в цивільному праві в різні часи, а також окреслити напрями розвитку нормативного регулювання зазначеного інституту в національному та зарубіжному праві;

— обґрунтувати дію механізму реалізації норм про представництво у національному цивільному законодавстві;

— визначити теоретико-методологічні засади інституту представництва, зокрема сформулювати його поняття, ознаки, мету, функції, принципи;

— запропонувати шляхи розв'язання проблем здійснення договірного представництва та виявити й обґрунтувати пропозиції щодо підвищення ефективності інституту представництва в цій частині;

— визначити цивільно-правові засади здійснення недоговірного представництва й обґрунтувати перспективи вдосконалення його правового регулювання та правозастосовчої практики;

— сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства стосовно інституту представництва в цивільному праві України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають, змінюються та припиняються в процесі реалізації норм інституту представництва в цивільному праві України.

Предметом дослідження є положення, викладені в міжнародних актах, нормах чинного законодавства України та зарубіжних країн, правова доктрина та правозастосовча практика щодо інституту представництва, а також вітчизняні та зарубіжні наукові джерела.

Методи дослідження. З огляду на поставлені мету й завдання дослідження та з урахуванням його об'єкта і предмета в роботі застосовується значний комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження. Зокрема, діалектичний метод використовується при системному дослідженні ключових правових категорій інституту представництва, їх взаємозв'язку та застосуванні на практиці під час реалізації цивільно-правового механізму правового регулювання представницьких правовідносин, вивчення окремих аспектів становлення та розвитку представництва й суміжних нормативних конструкцій на рівні законодавства і судової практики (у *підрозділах 2.1 – 2.3 розділу 2 і підрозділах 3.1 – 3.3 розділу 3*). Порівняльно-правовий метод застосовується під час здійснення компаративістського дослідження різних аспектів інституту представництва, закріпленого на рівні українського законодавства, внутрішнього права зарубіжних країн і міжнародних актів (у *підрозділі 1.2 розділу 1 і підрозділі 2.1 розділу 2*), а також під час аналізу підходів, що використовуються судами й іншими правозастосовчими органами при вирішенні питань захисту прав учасників цивільних правовідносин, пов'язаних із представництвом (у *розділах 1 – 4*).

Крім цього, з метою визначення ключових характеристик, ознак та змісту поняття представництва, а також підстав виникнення та припинення представницького правовідношення в роботі наскрізно застосовується формально-логічний метод (зокрема, у *підрозділах 2.1 – 2.3 розділу 2*). Догматичний метод

знайшов застосування під час всебічного й об'єктивного вивчення різних існуючих доктринальних підходів до розуміння представницьких правовідносин та їх елементів, змісту поняття «представництво», а також при формулюванні власних максимально повних і взаємоузгоджених дефініцій та виокремленні іманентних рис.

Метод функціонального аналізу було використано задля побудови цілісної концепції інституту представництва, зокрема підстав і умов виникнення окремих його видів та їх реалізації в положеннях цивільного законодавства (у *підрозділах 2.1 – 2.3 розділу 2 і підрозділах 3.1 – 3.3 розділу 3*). Застосування техніко-юридичного методу дало змогу сформулювати низку пропозицій щодо вдосконалення національного цивільного законодавства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній цивілістичній науці системним комплексним дослідженням теоретичних і прикладних проблем інституту представництва в цивільному праві України та нормативних засад його реалізації. Наукова новизна одержаних результатів конкретизується у сформульованих та обґрунтованих положеннях і висновках, що виносяться на захист.

Вперше:

1) обґрунтовано вчення про інститут представництва в цивільному праві України, основу якого становлять розроблені автором положення про нормативну мету інституту представництва, сферу його правового регулювання та правові засоби впливу на відповідні відносини, функції та систему принципів інституту представництва;

2) доведено, що відносини представництва існують у формі цивільно-правових організаційних немайнових відносин, формою виразу яких є юридична процедура, спрямована на виникнення й упорядкування дій учасників цивільного обороту;

3) обґрунтовано нормативну мету інституту представництва – забезпечення здійснення й охорони прав, виконання обов'язків, дотримання законних інтересів учасників цивільного обороту шляхом реалізації юридичного заміщення таких учасників представником;

4) сформульовано перелік і встановлено зміст функцій інституту представництва. Такими функціями є функція юридичної трансмісії; функція юридичного забезпечення здійснення прав, виконання обов'язків і дотримання законних інтересів; функція охорони та захисту;

5) доведено, що правове регулювання в межах інституту представництва здійснюється різними правовими засобами. Насамперед йдеться про *норми-дозволи* (право вступу в представницькі правовідносини, вибору контрагентів для реалізації представницького повноваження, обрання форм, способів і методів здійснення такого повноваження (якщо інше не встановлено договором)); *норми-заборони* (у т. ч. *обмеження*) (заборона укладення правочинів щодо самого себе, всупереч інтересам принципала або з порушенням меж наданих повноважень) і *норми-зобов'язання* (передання документації, пов'язаної з вчиненим правочином; отримання матеріальних благ; обов'язок проінформувати принципала про вчинений правочин тощо);

б) визначено перелік та обґрунтовано зміст трирівневої системи принципів інституту представництва, де перший рівень становлять загальноправові принципи, що прямо впливають на виникнення, зміну та припинення відносин представництва (верховенства права, законності тощо); другий рівень – загальні (галузеві) цивільно-правові принципи (неприпустимість втручання у сферу особистого життя людини, неприпустимість позбавлення права власності, свобода договору тощо); третій рівень – спеціальні (інституційні) принципи представництва, до яких запропоновано віднести: принцип юридичного заміщення; принцип фідучіарності відносин представництва; принцип конфіденційності; принцип недопустимості конфлікту інтересів; принцип співмірності повноважень;

7) обґрунтовано висновок, що з огляду на мету та предмет правового регулювання, методи і засоби нормативного впливу на відповідні відносини, функції та принципи представництво є самостійним інститутом цивільного права;

8) доведено, що інститут представництва становить систему правових норм, що мають міжгалузевий, комплексний характер і покликані врегулювати організаційні немайнові відносини, в яких одна особа (представник) має можливість вчиняти правочини й інші правомірні юридично значимі дії в межах наданих йому повноважень від імені та в інтересах іншої особи (принципала) щодо третіх осіб (за умови поінформованості останніх про це), чим безпосередньо створює, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки принципала перед третіми особами; при цьому представник несе відповідальність перед принципалом;

9) окреслено умови, за яких допускається субсидіарне застосування положень цивільного законодавства про представництво до регулювання відносин у межах інших галузей права: необхідно, щоб норма, яка використовується для регулювання відносин представництва, була запозичена з галузі права (тут і далі йдеться про цивільне право), яка визнається суміжною, спорідненою за предметом і методом; має бути встановлено відсутність прямої заборони на субсидіарне застосування правових норм; у галузі права, що потребує врегулювання відносин представницького характеру, не повинно бути відповідної норми; відсутність прогалини права; наявність норми у спорідненій галузі права, яка регулює ці самі відносини; наявність норми-принципу про можливість субсидіарного застосування в галузі, що реципіює положення, та в галузі, з якої такі норми запозичуються.

Удосконалено:

1) теоретичні положення про методологічні передумови формування нормативної моделі представництва в законодавствах європейських країн, а саме обґрунтовано, що в основу інституту представництва в сучасних кодифікаціях цивільного права країн Європи покладено теорію сепарації, розроблену німецькими дослідниками П. Лабандом, Р. фон Ієрингом, а пізніше розвинуту норвезьким ученим К. Гронфорсом. За цією теорією представництво розглядається як самостійний інститут, відмінний від договору доручення, основу якого становить представницьке повноваження (*authority*), здійснення якого безпосередньо створює права та обов'язки принципала перед третіми особами;

2) теоретичне положення, згідно з яким вчення про інститут представництва формувалося поетапно: 1 етап охоплює період із середини ХІХ ст. до 1917 р., коли наукова думка щодо представництва розвивалася в основному рефлексивно в

продовження розвитку вчень про цей інститут у роботах німецьких і французьких науковців. Зокрема, цим питанням присвячено дослідження А. Й. Гордона, О. О. Євелького, Л. М. Казанцева тощо; 2 етап сформувався у пореволюційний і радянський періоди; у працях учених цього періоду здійснено розмежування фактичної та юридичної співучасті при вчиненні угод у цивільному праві та вперше виділено добровільне і законне представництво (В. О. Рясенцев); досліджено представницьке правовідношення та його елементи (О. Л. Невзгодіна); вивчено представницькі відносини в аспекті способу набуття, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків, юридичного прийому (В. К. Андреев); 3 етап пов'язаний із періодом розвитку української державності і характеризується вивченням окремих аспектів представницьких відносин (І. О. Гелецька, В. Л. Гранін, А. І. Дрішлюк, С. Г. Керимов, П. М. Крупко, Є. С. Северова);

3) перелік ознак представництва в частині доповнення загальноприйнятих у цивілістиці двома новими ознаками, а саме: а) треті особи повинні бути проінформовані про те, що мають справу з представником; б) принципал повинен бути поінформований щодо вчинених представником правочинів та інших юридично значимих дій;

4) зміст такої ознаки представництва, як учинення правочинів представником. Зокрема, на основі вивчення положень європейського приватного права та зарубіжних нормативних актів запропоновано розширити зміст цієї ознаки й об'єктом діяльності представника розглядати не лише правочини, а й «інші юридично значимі дії», що безпосередньо не спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, однак унаслідок яких можуть виникати цивільні правовідносини. Йдеться, до прикладу, про юридично значимі дії представника, пов'язані з оформленням прав на об'єкти інтелектуальної власності принципала, або вчинення представником юридично значимих дій в інтересах принципала під час реалізації прав учасників товариства щодо участі в загальних зборах;

5) перелік і зміст принципів надання представнику повноважень, а саме: а) обумовленість обсягу повноважень представника конкретною правовою підставою виникнення правовідносин представництва (договір, закон, акт органу юридичної особи); б) представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має принципал (за винятком випадків недоговірного представництва); в) неможливість вчинення представником правочину, що може бути вчинений лише принципалом; г) правочин завжди має вчинятися в інтересах принципала; г) представник не може вчинити правочин у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є;

б) нормативну модель виникнення недоговірного представництва, яку пропонується розглядати як механізм формування представницьких повноважень, що ними наділяється та чи інша особа незалежно від правосуб'єктності принципала на основі приписів закону, адміністративних актів, актів органів юридичних осіб та/або рішення суду. Особливістю представницьких повноважень є те, що під час їх реалізації представник зобов'язаний (а не має право) діяти в інтересах та від імені принципала;

7) доктринальне розуміння нормативної мети недоговірного представництва, під якою слід розуміти створення особливого юридичного стану, у

межах якого представництво є засобом (часто єдиним) реалізації та захисту прав і законних інтересів принципала, а не одним із засобів досягнення наперед визначеного й об'єктивованого правового результату;

8) теоретичні положення, за якими вчинення дій від імені юридичної особи її органами та посадовими особами слід розглядати як квазіпредставництво, що за своїм змістом не наділене основними ознаками представництва як такого, але у зв'язку з наявністю в органів юридичної особи та посадових осіб певного обсягу повноважень і загальної спрямованості їх діяльності фактично (зовнішньо, а не внутрішньо) подібне до недоговірного представництва, але таким юридично не є.

Дістали подальшого розвитку:

1) теоретичні положення, за якими інститут представництва в цивільному праві має універсальний, комплексний, полігалузевий характер, що підтверджується наявністю норм щодо представництва як у галузях матеріального: трудовому, сімейному, земельному, так і процесуального права: цивільному процесуальному, господарському процесуальному, кримінальному процесуальному праві, а також в адміністративному судочинстві;

2) твердження про співвідношення інституту представництва з іншими суміжними правовими конструкціями (комісія, агентування, управління майном, порука, договори на користь третіх осіб, рукоприкладництво, посильництво). Доведено, що представництво не є тотожним із жодною з них. Основні критерії відмінного та спільного полягають у тому, від чийого імені здійснюються дії, характері таких дій (тобто чи вони мають юридичну значимість або є суто фактичними діями), а також у галузевій належності відносин і складі їх учасників;

3) положення про те, що в чинному законодавстві норми про представництво реалізовано двома способами: прямо та опосередковано (через субсидіарне застосування); при цьому субсидіарне застосування норм цивільного права, з огляду на комплексний характер і міжгалузеве значення інституту представництва, відіграє важливу роль у правовому регулюванні відносин представництва в різних, передусім процесуальних, галузях права;

4) наукове обґрунтування тези про те, що представництво помічника слід вважати окремим видом недоговірного представництва, адже воно виникає за волею принципала та визнається державою (легітимізується) через реєстрацію органами опіки та піклування та видачу окремого документа;

5) положення щодо порядку виникнення недоговірного представництва; зокрема, обґрунтовано тезу про те, що юридичні акти, пов'язані з виникненням недоговірного представництва, слід поділити на дві категорії: а) ті, з якими закон або інші нормативно-правові акти безпосередньо пов'язують виникнення недоговірного представництва (свідоцтво про народження дитини, рішення суду); б) які є підтвердженням уже встановлених та існуючих на момент пред'явлення відповідного документа представницьких відносин (посвідчення працівника юридичної особи, опікунське посвідчення, паспорт батька чи матері, де, на їх прохання, було зазначено імена дітей, тощо);

б) положення про те, що фізична особа, цивільну дієздатність якої обмежено, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. Усі інші правочини вчиняються за згодою піклувальника, який може діяти як представник

такої фізичної особи. У зв'язку з цим запропоновано вдосконалити норму права, що регулює недоговірне представництво, і визначити піклувальника як законного представника неповнолітніх осіб та осіб, дієздатність яких обмежено;

7) твердження, що арбітражного керуючого, попри наявність у його правовому статусі певних ознак представницьких функцій, не можна вважати законним представником. Обґрунтовано, що він є особливим суб'єктом процедури відновлення платоспроможності або визнання банкрутом і залежно від ролі виконує конкретні покладені на нього законом обов'язки.

За результатами проведеного дослідження також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення окремих положень національного законодавства. Зокрема, йдеться про зміст ч. ч. 3, 4 ст. 92 ЦК України в частині застосування представництва у відносинах, де права та обов'язки у юридичних осіб виникають за результатами дій органів чи посадових осіб; ч. 1 ст. 238 ЦК України щодо закріплення обов'язку представника інформувати принципала про вчинені ним правочини й інші юридичні дії; ст. 243 ЦК України стосовно забезпечення конфіденційного характеру інформації, отриманої під час здійснення комерційного представництва; п. 6 ч. 1 ст. 248 ЦК України в частині встановлення обов'язку представника поінформувати спадкоємців принципала про наявні у нього представницькі повноваження; ч. 2 ст. 249 ЦК України щодо форми та порядку скасування довіреності; ч. 2 ст. 2 ЦПК України, ст. 5 КАС України та ст. 8 СК України в частині закріплення механізму субсидіарного застосування положень ЦК України до врегулювання відповідних відносин. Крім цього, з метою вдосконалення інституту представництва запропоновано викласти в новій редакції ст. ст. 221, 222, 239, 241, 242 ЦК України та доповнити зазначений Кодекс статтею 250¹ «Визнання правочину, вчиненого представником, недійсним». Усі запропоновані зміни підготовлено у встановленому порядку у вигляді законопроекту, що додається до роботи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження, сформульовані висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

– у науково-дослідній діяльності – як дороговказ для подальшого дослідження цивільно-правових відносин за участю представників (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в науково-дослідну роботу Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 24 жовтня 2017 р.);

– у правотворчій діяльності – розроблені в роботі пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України можуть бути використані в науково-експертній діяльності, а також під час опрацювання законопроектів, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства (акт впровадження Інституту законодавства Верховної Ради України від 13 вересня 2017 р.);

– у навчальному процесі – для вдосконалення навчально-методичного забезпечення та дидактичного супроводу певних тем з навчальних дисциплін «Цивільне право», «Договірне право», «Представництво в цивільному праві». Матеріали дослідження також можуть бути використані для підготовки підручників і посібників із зазначених дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, як і всі опубліковані автором наукові праці, що відображають результати проведеного дослідження.

Сформульовані теоретичні положення, висновки та пропозиції були одержані автором унаслідок самостійного аналізу та безпосереднього використання в роботі вітчизняних і зарубіжних наукових, нормативно-правових джерел та матеріалів судової практики.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися і були схвалені на засіданні кафедри цивільного права юридичного факультету імені Тараса Шевченка (протокол № 13 від 20 червня 2017 року), а також на засіданні Відділення цивільно-правових наук Національної академії правових наук України. Результати дослідження використовувалися дисертантом у науково-педагогічній діяльності, зокрема під час викладання курсів «Цивільне право», «Римське право», «Правочини з нерухомістю», «Договірне право», «Представництво в цивільному праві» в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Окремі положення дисертації були предметом обговорення на науково-практичних конференціях і круглих столах, зокрема, на: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання)» (Київ, 10 листопада 2011 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива» (Одеса, 19-20 квітня 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання)» (Київ, 19 жовтня 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права» (Харків, 15 лютого 2013 р.), Міжнародному цивілістичному форумі «Цивільне законодавство: система, міжгалузеві зв'язки, шляхи вдосконалення» (Київ, 25-26 квітня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 17 травня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Дванадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 8-9 листопада 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 16 травня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Цивілістична доктрина і формування громадянського суспільства» (Київ, 3 жовтня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Тринадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 14-15 листопада 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 22 травня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Чотирнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 23-24 жовтня 2015 р.), «Матвєєвські читання: звільнення від цивільно-правової відповідальності у сучасних реаліях» (Київ, 20 листопада 2015 р.), Науково-практичній конференції «Актуальні проблеми приватного права» (Харків, 19 лютого 2016 р.), Міжнародному цивілістичному форумі «Приватне право України і європейська

інтеграція: тенденції та перспективи» (Київ, 14-15 квітня 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права» (Одеса, 22 травня 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 р.).

Публікації. Основні результати дисертації викладено у 45 наукових працях: одноосібній монографії, 24 наукових статтях, з яких 20 вийшли друком у вітчизняних фахових юридичних виданнях (зокрема, 6 статей у виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз) і 4 – у наукових виданнях іноземних держав, а також у 17 тезах доповідей на науково-практичних конференціях і 1 публікації в іншому науковому виданні.

Структура дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, 4 розділів, 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 535 сторінок. Із них основного тексту 428 сторінок. Список використаних джерел налічує 701 найменування і займає 72 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету дослідження, його завдання, об'єкт, предмет, методи, емпіричну базу, викладено наукову новизну та практичне значення результатів дослідження, наведено дані про їх апробацію та публікації за темою дослідження.

Розділ 1 «Розвиток інституту представництва в цивільному праві» складається з двох підрозділів і присвячений дослідженню генези теоретичних поглядів на інститут представництва та розвитку нормативних положень у джерелах правового регулювання представницьких відносин у цивільному праві в Україні та за кордоном.

У підрозділі 1.1 «Генеза цивілістичної думки щодо представництва» встановлено, що вчення про інститут представництва формувалося поетапно. Перший етап охоплює період із середини XIX ст. до 1917 р. У зазначений період було закладено фундаментальні підвалини інституту представництва. Спираючись на праці тогочасних німецьких і французьких учених, науковці досліджували проблеми представництва як самостійного правового явища, його співвідношення із суміжними поняттями. Такий підхід до вивчення представництва був зумовлений необхідністю розвитку існуючих нормативних конструкцій і відходом від архаїчних форм, що не відповідали вимогам часу.

Другий етап сформувався у пореволюційний і радянський періоди. Узагальнення результатів наукових праць учених зазначеного періоду дає підстави зробити висновок, що вони характеризувались переважно дослідженням законодавства та вивченням досвіду правового регулювання представницьких відносин у зарубіжних країнах. Найбільш повно, комплексно й всебічно у цей період представництво досліджувалось такими науковцями, як В. О. Рясенцев, О. Л. Невзгодіна та В. К. Андреев. Зазначеним дослідникам вдалось розвинути вчення про

представництво як про форму юридичного заміщення суб'єкта правовідносин, сформульоване в працях дореволюційних учених, і більш глибоко дослідити сутність повноважень представника, механізм їх реалізації, правові наслідки вчинення дій особою без повноважень.

Третій етап пов'язаний із періодом розвитку української державності й характеризується опрацюванням окремих аспектів представницьких відносин. Зокрема, дослідниками вивчаються повноваження представника в межах здійснення договірною представництва, його правова природа, наслідки неналежного представництва тощо.

Дослідженням також встановлено, що значний внесок у розвиток вчення про представництво зробили зарубіжні, зокрема західні, вчені. Передусім, такою є праця Гуго Гроція «Про право війни і миру» (1625 р.), у якій автор на основі римського інституту *procura* вперше запропонував ідею незалежного й автономного інституту представництва. Визначальний вплив на формування інституту представництва мали також праці Р. фон Ієринга, П. Лабанда, В. Мюллер-Фрейнфелса, Е. Коука, К. М. Шмітгоффа, М. Пеліше, Р. Потье тощо.

У підрозділі 1.2 «Еволюція правового регулювання відносин представництва» досліджуються нормативні акти щодо представництва. Так, Цивільний кодекс УРСР 1922 р. не виділяв представництво як самостійну категорію й автономний правовий інститут. Норми, присвячені представництву, розкривались переважно через положення, що регулюють відносини, пов'язані з видачею довіреності (підрозділ «Б» розділу IX ЦК УРСР 1922 р.).

Цивільний кодекс УРСР 1963 р. пішов значно далі в регулюванні відносин представництва, оскільки в ньому зазначені відносини вже не лише були виділені як самостійний предмет регулювання (глава 4), а й достатньо цілісно та органічно виписані в низці статей. У ЦК УРСР 1963 р. було врегульовано питання загального розуміння представництва, підстав його виникнення, наслідків укладення угоди особою, яка не уповноважена на це або уклала таку угоду з перевищенням повноважень; поняття довіреності та її форму; строк довіреності; передоручення; припинення довіреності та його наслідки.

Більш прогресивно підійшли до формулювання норм щодо регулювання відносин представництва розробники Цивільного кодексу України. Так, ч. 1 ст. 227 проекту ЦК України від 25.08.1996 р. виходила з того, що представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана за повноваженням вчинити правочин від імені іншої сторони, яку вона представляє. Аналогічний підхід до представництва було збережено і в проекті ЦК України, що його прийняла Верховна Рада в першому читанні 05.06.1997 р. Разом з тим під час доопрацювання в комітетах ЦК України, прийнятий 16.01.2003 р., у сфері регулювання відносин представництва зазнав низки змін.

У ЦК України від 16.01.2003 р. представництво вже визначається як правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє (ст. 237). У такому формулюванні звертає на себе увагу вказівка на те, що укладення правочинів є не обов'язком представника, а його правом. Ще одним важливим аспектом є те, що при визначенні представництва в ЦК України пропущено згадку про те, що представник

вчиняє правочин «за повноваженням». Вбачається, що упущення такого суттєвого елемента представницьких правовідносин є невиправданим. Адже поняття «повноваження» становить сутність представницьких відносин та їх специфіку, визначає обсяг правомочностей представника, а тому вважаємо, що вказівка на нього в нормі права є необхідною.

Аналіз реалізації норм про представництво в сучасному цивільному законодавстві засвідчив, що представництво є комплексним правовим інститутом, положення якого врегульовують відносини у межах не лише цивільного, а й інших галузей права: трудового, сімейного, земельного, міжнародного приватного, а також усіх галузей процесуального права. У процесі правозастосовчої діяльності непоодинокими є випадки, коли виникає потреба застосування норм права, які містяться в нормативних актах з інших галузей права.

Вивчаючи нормативні підстави субсидіарного застосування положень ЦК України до регулювання відносин представництва (в частині їх припинення) під час цивільного й адміністративного судочинства, з'ясовано, що наразі в чинному законодавстві України відповідні норми, які встановлювали б можливість такого застосування, відсутні. Разом з тим на рівні відповідних норм про процесуальне представництво існує відсилання до ст. ст. 248–250 ЦК України (ст. 44 ЦПК України та ст. 59 КАС України). Вважаємо, що застосування суддею під час вчинення судочинства в цивільних або адміністративних справах ст. ст. 248–250 ЦК України є порушенням загальних засад судочинства, а звідси – неправильним використанням норм матеріального та процесуального права, що є підставою для оскарження судового рішення у справі.

Дослідження представництва в законодавстві зарубіжних країн дало змогу встановити, що на сьогодні німецька теорія сепарації П. Лабанда в континентальному праві і загалом у країнах цивільного права стійко вкоренилася та поступово набуває поширення у всіх правопорядках. Вбачається, що такий підхід є найбільш правильним і, з огляду на багатство форм посередницької діяльності в практиці, дає можливість детально врегулювати представницькі відносини й підстави їх виникнення. При цьому зазначений підхід дає змогу чітко виокремити представництво у самостійний інститут цивільного права з притаманними йому принципами, функціями, метою правового регулювання та механізмом нормативного впливу на відповідні цивільно-правові відносини.

Аналіз відносин представництва в сучасних міжнародних і модельних актах дав змогу зробити висновок, що названий інститут наразі набув значного поширення, що пов'язано з його потужним регулятивним впливом. Більшість проаналізованих актів свідчать, що відносини представництва стосуються відносин «принципал» або «представник» – з одного боку, та «треті особи» – з іншого, тобто зовнішнього аспекту відносин представництва. Ключові відмінності в підходах до правового регулювання стосуються поділу на пряме та непряме представництво, обсягу відповідальності представників і принципала перед третіми особами, а також механізму уповноваження представників (зокрема на підставі закону та судових рішень).

Важливе значення для потреб розвитку цивільного обороту має імплементація в Україні належних інструментів і засобів здійснення посередницької, у тому числі

представницької діяльності. Передусім йдеться про реалізацію положень економічної частини Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. та впровадження вимог Директиви ЄС № 86/653/ЄЕС від 18.12.1986 р. про зближення законодавств держав – членів ЄС відносно незалежних комерційних агентів. На часі також процес гармонізації цивільного законодавства України із Конвенцією про агентські відносини в міжнародній купівлі-продажу 1983 р., а також європейськими модельними актами, насамперед Принципами міжнародних комерційних договорів УНІДРУА-2010 та Принципами, визначеннями і модельними правилами європейського приватного права (DCFR).

У вказаних актах сформульовано критерії для вдосконалення національного цивільного законодавства в частині реалізації норм про представництво. Йдеться власне про поняття представництва, зміст представницького повноваження, правові наслідки належного та неналежного здійснення представницьких повноважень, конфлікт інтересів у представництві, передоручення, припинення повноважень тощо.

У **Розділі 2 «Загальнотеоретична характеристика правовідносин представництва»** у трьох підрозділах розкриваються теоретичні засади інституту представництва та представницьких правовідносин.

У *підрозділі 2.1 «Вчення про представництво в сучасному цивільному праві»* аналізуються правова природа, сутність та ознаки представництва, його місце в цивільному праві та співвідношення з іншими суміжними поняттями, обґрунтовуються принципи його реалізації й особливості застосування цивільно-правових норм про представництво до регулювання відносин в інших галузях права.

Проаналізувавши особливості предмета правового регулювання та методів впливу на відповідні відносини, слід зауважити, що представницькі правовідносини дійсно характеризуються їх відокремленістю, однорідністю та взаємопов'язаністю, а тому становлять зміст самостійного комплексного, полігалузевого інституту права. Йому притаманні такі особливості: це система норм цивільного законодавства щодо відносин, призначенням яких є забезпечення юридичної процедури щодо надання допомоги з боку однієї особи (представника) іншій особі в набутті та реалізації суб'єктивних прав та обов'язків у її відносинах з третіми особами; норми інституту представництва регулюють відносини, що мають організаційний характер, а також внутрішні відносини принципала і представника, який вчиняє правочини в інтересах принципала з третіми особами, та не поширюються на відносини між представником і третьою особою.

Представництво в цивільному праві відрізняється від представництва процесуального, що має місце як у цивільному, так і в адміністративному, господарському та кримінальному процесах, оскільки метою представництва в цивільному праві є здійснення представником від імені принципала певних юридичних дій (укладення правочинів тощо), а метою процесуального представництва є захист представником інтересів тієї чи іншої сторони в суді. Процесуальне представництво є похідним від матеріального цивільного представництва, оскільки процесуальні норми визначають процедуру реалізації

цивільного права щодо захисту порушених прав осіб. Наслідком представництва в межах цивільного правового регулювання є створення прав і виконання обов'язків безпосередньо для принципала, натомість у процесуальному представництві представник може набувати статусу самостійного учасника правовідносин і створювати права й виконувати обов'язки від свого імені.

Реалізація регулятивного впливу в межах інституту представництва здійснюється різними правовими засобами, передусім нормами. Серед них можливо виокремити норми-дозволи, норми-заборони та норми-зобов'язання.

Існування будь-якого інституту чи галузі права знаходить своє відображення також і у виконанні певних функцій, притаманних саме цьому правовому утворенню. Як наслідок аналізу змісту інституту представництва, його нормативної мети маємо констатувати необхідність виділення також і функцій представництва: юридичної трансмісії; юридичного забезпечення здійснення прав, виконання обов'язків і дотримання законних інтересів; охорони та захисту.

Встановлено, що відносини представництва існують у формі цивільно-правових організаційних немайнових відносин, за своєю природою мають організаційно-формульований та/або організаційно-делегуючий характер і формою їх виразу є юридична процедура, спрямована на виникнення й упорядкування дій учасників цивільного обороту. Організаційні цивільні відносини представництва перебувають у взаємозв'язку з іншими, неорганізаційними майновими й особистими немайновими цивільними відносинами і їм притаманні такі ознаки: немайновий організаційний характер дій, що становлять зміст організаційно-правових цивільних відносин; похідний характер таких відносин; сприяють виникненню інших цивільно-правових відносин, забезпечуючи їх реалізацію, контроль за виконанням або інформування про існування таких основних відносин; складаються стосовно спеціального об'єкта – юридичної процедури, сутність якої полягає в упорядкованості дій учасників організаційних відносин, спрямованих на досягнення певного правового результату; мають спеціальну мету – упорядкування таких відносин; зміст таких відносин становлять організаційне суб'єктивне право й організаційний юридичний обов'язок.

Як підсумок усього вищенаведеного в роботі зроблено висновок, що представництво в цивільному праві – це організаційні немайнові відносини, в яких одна особа (представник) має можливість вчиняти правочини й інші правомірні юридично значимі дії в межах наданих йому повноважень від імені та в інтересах іншої особи (принципала) щодо третіх осіб (за умови поінформованості останніх про це), чим безпосередньо створює, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки і несе відповідальність перед особою, яку представляє. При цьому об'єктом відносин представництва є юридично значимі дії, спрямовані на виникнення, зміну, припинення прав та обов'язків, і результат таких дій щодо осіб, інтереси яких представляють.

На основі аналізу праць вітчизняних авторів запропоновано виділяти такі ознаки представництва: 1) це здійснення прав особи, яку представляють, шляхом вчинення представником правомірних юридично значимих дій; 2) юридично значимі дії вчиняються представником в інтересах особи, яку він представляє, та у визначених межах; 3) представник вчиняє дії лише щодо третіх осіб; 4) представник вчиняє дії

щодо третіх осіб і такі особи проінформовані про те, що мають справу з представником; 5) дії представника безпосередньо породжують, змінюють і припиняють цивільні права й обов'язки особи, яку він представляє; б) поінформованість довірителя щодо вчинених представником правочинів та юридичних дій.

Зважаючи на сучасні підходи представників європейського приватного права та вітчизняних учених до вивчення відносин представництва, зроблено висновок, що представництво слід поділяти на два основні види: договірне та недоговірне. Так, представництво на підставі договору є договірним, оскільки підставою його виникнення є свідоме та вільне волевиявлення сторін представницьких правовідносин, що об'єктивується договором між ними. Представництво ж на підставі закону (так само як і представництво на підставі акта органу юридичної особи) є недоговірним, оскільки його виникнення не залежить від волевиявлення і намірів сторін, а виникає з інших – недоговірних підстав. Однією з таких найбільш поширених підстав є саме положення закону.

За результатами аналізу положень вітчизняного та зарубіжного законодавства в роботі запропоновано впровадити в доктрину також принципи інституту представництва. Вбачається, що система принципів представництва має комплексний характер і полягає у виділенні трьох базових рівнів: 1 рівень – система загальноправових принципів, що прямо впливають на виникнення, зміну та припинення відносин представництва; 2 рівень – система загальних (галузевих) цивільно-правових принципів; 3 рівень – система спеціальних (інституційних) принципів представництва.

Реалізація вказаних принципів у цивільному законодавстві України здійснюється через систему норм, що відображають основні положення про представництво, повноваження представника, наслідки представництва тощо. Разом з тим наведені положення цивільного законодавства в певних випадках є базою для регулювання інших видів відносин: трудових, сімейних, а також для вдосконалення процесуальних норм тощо.

У підрозділі 2.2 «Елементи представницьких правовідносин» досліджено структуру правовідносин представництва, а саме суб'єктний склад, об'єкт таких правовідносин і структуру правових зв'язків.

Аналізуються різні види учасників цивільних правовідносин (фізичні особи, юридичні особи, публічні утворення) та їх юридичні ознаки як учасників представницьких правовідносин. На основі проведеного дослідження сформульовано висновок про юридичні властивості, необхідні для суб'єктів, аби мати можливість набувати права та виконувати обов'язки, а також нести відповідальність від свого імені за їх невиконання.

Окрему увагу присвячено такому спірному й недостатньо дослідженому питанню, як об'єкт представницьких правовідносин. У роботі встановлено, що на сьогодні стосовно зазначеного склалося кілька основних концепцій: концепція послуги (Ю. Б. Носкова, В. П. Третякова), концепція дії (Р. А. Майданик, П. В. Крашенінников, Є. О. Харитонов) тощо. Аналіз доктринальних вчень дав змогу виявити, що найбільш повною та такою, що відповідає сучасним потребам цивільного обороту, є концепція дії. На основі проведеного дослідження

сформульовано уточнене розуміння об'єкта представницького правовідношення, під яким запропоновано розуміти юридично значимі дії, спрямовані на виникнення, зміну, припинення прав та обов'язків у межах юридичної процедури, і результат таких дій щодо осіб, інтереси яких представляють.

Крізь призму структури правових зв'язків досліджено юридичний зміст прав та обов'язків учасників представницького правовідношення. Установлено, що ключовим поняттям такого правовідношення є представницьке повноваження, під яким слід розуміти суб'єктивне право представника на здійснення правомірних юридичних дій від імені особи, яку представляють. Повноваження представника відрізняються за обсягом і характером залежно від підстав виникнення представництва. Сформульовано загальні вимоги до повноважень представника. З метою забезпечення інтересів принципала представнику заборонено вчиняти правочин у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є.

У підрозділі 2.3 «Підстави виникнення та припинення правовідносин представництва» досліджуються поняття, класифікація і види підстав виникнення представництва, розглядаються їх загальні ознаки, а також нормативні підстави припинення правовідносин представництва.

Залежно від підстави виникнення виділяють договірне та недоговірне представництво. Аналіз доктрини на предмет терміновживання свідчить, що договірне представництво часто називається добровільним. Вважаємо, що такий термін сьогодні не відповідає основним принципам регулювання цивільно-правових відносин, оскільки він не відображає приватноправового характеру таких відносин, а більше вказує на вольовий, ідеологічний контекст, що для сучасного цивільного права, заснованого на рівності сторін та диспозитивності, невластиво. За своєю суттю добровільний характер вказує швидше на умову, а не на підставу виникнення представництва. Тим більше, що така позиція на сьогодні не узгоджується з підходами, закладеними в модельні норми авторами Принципів, визначень і модельних правил європейського приватного права (DCFR) та Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА-2010, де в контексті представництва передусім має значення підстава виникнення, а не вольовий аспект.

Щодо віднесення довіреності до безпосередньої підстави виникнення відносин представництва автор поділяє думку вчених, які вважають безпосередньою підставою все ж таки договір доручення. У цьому випадку довіреність є правопідтвердним документом, але не правовстановлюючим юридичним фактом. В основі довіреності завжди лежить договір між принципалом і представником як результат взаємного волевиявлення. Відсутність елемента взаємного волевиявлення сторін під час виникнення відносин представництва суперечить сутності договірної свободи сторін, а саме це має місце при видачі довіреності як одностороннього акта.

Розділ 3 «Реалізація договірною представництва» складається з трьох підрозділів і присвячений дослідженню особливостей регулювання представницьких відносин, що виникають на основі договору.

У підрозділі 3.1 «Проблеми виникнення договірною представництва» досліджується виникнення представництва на договірній основі, що на сьогодні є найбільш поширеним явищем. Установлено, що така поширеність пов'язана зі

стрімким розвитком і диверсифікацією цивільного обороту, що своєю чергою потребує широкого представлення інтересів учасників комерційних правочинів.

Класичною договірною формою, що породжує представницькі відносини, є договір доручення, який спрямований передусім на посвідчення наявності внутрішніх відносин представництва, тоді як довіреність – як внутрішніх, так і зовнішніх. Саме тому довіреність повинна надсилатись як представникові, так і третім особам з метою уникнення будь-яких непорозумінь і попередження можливих зловживань. Довіреність, на відміну від договору доручення, зазвичай містить лише перелік повноважень, наданих представникові, та строк, на який вони надаються.

Агентський договір за умови, що агент діє від імені особи, яку він представляє, також може породжувати настання представницьких повноважень і відповідно бути підставою виникнення договірною представництва. Зазначений договір може мати елементи фідучіарності, що проявляється у довірі принципала до конкретного професійного агента або певної юридичної особи, яка надає послуги агентування.

Проаналізовано також відомі й найбільш поширені на сьогодні способи укладення зазначених видів договорів: 1) шляхом складання одного документа; 2) шляхом обміну документами, що виражають волю сторін. Обмін документами проводиться зазвичай за допомогою поштового, телефонного, електронного чи іншого зв'язку.

З розвитком електронних комп'ютерних технологій, мережі Інтернет неабиякої популярності набуває укладення договорів в електронній формі, що декларується та забезпечується в Україні в тому числі і на законодавчому рівні. Вважаємо, що договори доручення та агентські договори, за умови дотримання у відповідних випадках вимог нотаріального посвідчення довіреності, можуть бути укладені в електронній формі, яка з огляду на властиві їй сутнісні характеристики відображення на певному носіїві та здатність бути доступною за допомогою людських можливостей є різновидом письмової форми договорів про представництво.

У підрозділі 3.2 «Здійснення договірною представництва» договірне представництво аналізується в аспекті наданих договором повноважень. Визначено, що представник повинен вчиняти дії в інтересах особи, яку він представляє, тільки в межах наданих йому повноважень. У разі відступу від цієї вимоги, коли представник вчиняє будь-який правочин без повноважень або з їх перевищенням, правові наслідки за такою угодою не виникають, правочин може бути за рішенням суду визнаний недійсним. Крім того, якщо представник, зловживаючи повноваженнями, навмисно ввів в оману третю особу щодо наявних у нього повноважень, надавши, наприклад, підроблену довіреність, такий представник нестиме відповідальність і перед третьою особою, і перед особою, яку він «представляв», за завдані їм збитки. Однак представник може помилятися щодо меж своїх повноважень. У цьому випадку на нього не може бути покладено відповідальність за збитки, завдані третій особі. Тому важливо, щоб третя особа, перед тим як вступити у правовідносини з представником, перевірила його повноваження. У зв'язку з цим особливий акцент у роботі зроблено на обов'язку інформування третіх осіб представником про те, що він діє не від свого імені, а від імені та в інтересах принципала. Для останнього ж

наслідки за таким правочином матимуть юридичну силу тільки в разі наступного схвалення дій представника. У роботі доведено, що схвалення – це одностороннє волевиявлення довірителя (принципала), яке створює для нього правові наслідки з моменту вчинення відповідного правочину без повноважень або з перевищенням їх меж.

Припинення договірної представництва є предметом дослідження в *підрозділі 3.3 «Правові наслідки припинення договірної представництва»*. Обґрунтовано, що припинення договірної представництва є стадією договірної зобов'язання, на якій припиняється подальший розвиток правовідносин, отже, правовий статус сторін змінюється. Вони вже не є учасниками відповідних правовідносин з власної волі або на основі законодавчих приписів, оскільки всі дії, які вони вчиняли щодо конкретного правочину, припинились. Важливого значення стадія припинення зобов'язальних правовідносин набуває саме в договірному представництві, оскільки визначає як момент і факт досягнення чи недосягнення мети, з якою було встановлено представництво, так і впливає на подальші правовідносини між довірителем, повіреним і третіми особами.

Скасування довіреності як підстава припинення представництва набуває юридичної сили та значення юридичного факту в один з альтернативних способів: або під час інформування представника, або при сповіщенні конкретних третіх осіб, які були сторонами зовнішнього представницького правовідношення. При цьому в останньому випадку значення матиме факт, чи було видано довіреність на вчинення правочинів із виключним чи невизначеним колом осіб. Тоді можна говорити про правомірність дій представника, який, не отримавши належного повідомлення про скасування довіреності, вчиняв правочини або інші юридично значимі дії з третіми особами, які також не були сповіщені довірителем.

У **Розділі 4 «Реалізація недоговірної представництва»** у трьох підрозділах вивчається недоговірна модель представництва. Зокрема, аналізуються підстави його виникнення, особливості здійснення в межах різних видів правовідносин, а також підстави та правові наслідки припинення недоговірної представництва.

У *підрозділі 4.1 «Проблеми виникнення недоговірної представництва»* досліджуються методологічні проблеми виникнення представництва, заснованого на підставах інших, ніж договір. Такими підставами є закон, акт органу юридичної особи, адміністративний акт і рішення суду. Загальну модель виникнення недоговірної представництва можна зобразити як формування на основі приписів закону, адміністративних актів, рішення суду та передбачених ними додаткових юридичних фактів конкретного обсягу представницьких повноважень, що ними наділяється та чи інша особа в межах правоздатності принципала. Хоча недоговірне представництво і тісно пов'язане з інститутами батьківства, опікунства, усиновлення, діяльністю органів юридичної особи окремими юридичними фактами та джерелами нормативно-правового регулювання, проте виникає як самостійне правовідношення з огляду на наділення таких осіб повноваженнями на здійснення представництва.

Визначено, що юридичні акти, пов'язані з виникненням недоговірної представництва, слід поділити на дві категорії: 1) ті, з якими закон або інші нормативно-правові акти безпосередньо пов'язують виникнення недоговірної

представництва (свідоцтво про народження дитини, рішення суду); 2) які є підтвердженням уже встановлених та існуючих на момент пред'явлення відповідного документа представницьких відносин (опікунське посвідчення, паспорт батька чи матері, де, на їх прохання, було зазначено імена дітей, та інші документи).

Доведено, що безпосередньою нормативною метою недоговірного представництва є не стільки вчинення тих чи інших правочинів, юридичних дій і досягнення певного правового результату (що характеризує представництво договірне), скільки створення особливого юридичного стану, у межах якого представник діє в інтересах принципала. У таких випадках представництво – лише засіб (часто єдиний) реалізації та захисту прав і законних інтересів принципала для обох сторін, що беруть у ньому участь (йдеться про внутрішні відносини представництва), а не засіб досягнення наперед визначеного й об'єктивованого правового результату. Чинне законодавство серед найважливіших аспектів недоговірного представництва, що здійснюється батьками (усиновлювачами), виділяє: 1) процесуальне й адміністративне представництво інтересів своїх дітей; 2) майнове представництво. Представницькі повноваження опікуна малолітньої та недієздатної особи насамперед охоплюють процесуальну та майнову сфери. Майнова сфера проявляється у можливостях опікуна впливати своїми юридично значимими діями на відносини, що опосередковують статику і динаміку майнового цивільного обороту, об'єктом якого є майно їх підопічних.

У підрозділі 4.2 «Здійснення недоговірного представництва» досліджуються особливості здійснення окремих видів недоговірного представництва.

Особливості здійснення представництва за законом за певними винятками притаманні також усім іншим різновидам недоговірного представництва, що виникають і функціонують у межах єдиної системи представницьких відносин. Так, високий рівень нормативно-правової регламентації повноважень представника та контроль за їх здійсненням з боку уповноважених державних органів (органів опіки та піклування) безпосередньо впливають із компенсаційного характеру недоговірного представництва як такого, що спрямоване на реалізацію та захист тих категорій осіб, які мають вади дієздатності й об'єктивно не здатні створювати для себе суб'єктивні права та виконувати юридичні обов'язки власними діями. З іншого боку, збалансовує вказані законодавчі обмеження значний обсяг організаційної та функціональної самостійності законних представників, які, з огляду на той самий компенсаційний характер і мету недоговірного представництва загалом, не повинні узгоджувати укладення кожного правочину чи вчинення інших юридичних дій зі своїми підопічними, якщо такі дії вчиняються від їх імені та в їх інтересах.

У разі здійснення батьками, усиновлювачами представництва своїх малолітніх дітей, як і при опікунстві, яке встановлюється над ними та недієздатними особами, має місце не лише виникнення представництва в межах правоздатності особи, яку представляють, а й встановлення представницьких повноважень з метою компенсації неповної або взагалі відсутньої дієздатності принципала. Зазначене зумовлене потребами цивільного обороту та суспільного життя і збалансоване на законодавчому рівні з правами та інтересами осіб, яких представляють.

Представництво помічника слід уважати окремим видом недоговірного представництва, що виникає за волею принципала та визнається державою (легітимізується) через реєстрацію органами опіки та піклування та видачу окремого документа.

У дисертаційному дослідженні запропоновано вважати представництво юридичної особи її органами та посадовими особами квазіпредставництвом, яке за своєю суттю не наділене основоположними ознаками представництва як такого, але у зв'язку з наявністю у представників юридичної особи певного обсягу повноважень і загальної спрямованості їх діяльності фактично (зовнішньо, а не внутрішньо, структурно) подібне до недоговірного представництва як такого.

Арбітражний керуючий, попри наявність у його правовому статусі елементів певних представницьких функцій, не вважається законним представником. Він є особливим суб'єктом процедури відновлення платоспроможності або визнання банкрутом і залежно від ролі виконує конкретні покладені на нього законом обов'язки.

У підрозділі 4.3 «Правові наслідки припинення недоговірного представництва» досліджуються питання припинення цього виду представництва. Зокрема, під час вивчення правових підстав припинення недоговірного представництва встановлено, що під неналежним здійсненням (виконанням) недоговірного представництва слід розуміти дії або бездіяльність законного представника, що проявляються у формах: 1) відхилення від встановлених меж, 2) представництва без повноважень, 3) зловживання представництвом, а також 4) невиконання представницьких функцій.

Сформовано науковий підхід, за яким доцільно розмежовувати загальні та спеціальні правові наслідки припинення недоговірного представництва. Загальні наслідки притаманні всім видам недоговірного представництва і полягають у припиненні представницьких правовідносин між суб'єктами, а також прав та обов'язків, що становлять зміст цих правовідносин. Своєю чергою, спеціальні правові наслідки є особливими для певного виду недоговірного представництва (наприклад, певні правові наслідки позбавлення особи батьківських прав).

ВИСНОВКИ

За результатами комплексного дослідження теоретичних проблем інституту представництва сформульовано нові підходи до цивільно-правового регулювання представницьких правовідносин, місця та ролі інституту представництва загалом у системі цивільного права, визначено його функції, принципи, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення національного цивільного законодавства.

Розв'язання наукових завдань надало можливість сформулювати низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення зазначеної мети.

1. У працях учених дореволюційного періоду переважали теоретичні обґрунтування представництва та його ознак. Представництво в цей період розглядається як юридична діяльність однієї особи (представника) замість іншої особи (особи, яку представляють). Отже, саме вчення про «юридичну заміну»

становить суть поглядів на представництво вчених зазначеного періоду. Натомість досить обмежено розглядалися питання обов'язкового (необхідного) представництва, підстав виникнення представницьких відносин, наслідків неналежного здійснення повноважень представником.

2. Дослідження представництва в країнах з континентальною правовою системою дало змогу встановити, що в основу концепції представництва у німецькому праві покладено теорію сепарації, де, з одного боку, встановлюється загальний принцип взаємодії між суб'єктами представницьких відносин, а з іншого – представництво є вихідним пунктом для визначення повноважень у низці видів комерційного посередництва. На відміну від німецької моделі представництва, французький підхід базується на тому, що в представництві не проводиться чіткої межі між підставою виникнення представництва та власне правомочністю.

3. Основою англо-американського підходу до врегулювання представницьких відносин є теорія ідентичності принципала та представника. Впроваджуючи цю теорію на практиці, загальне право передбачає уніфіковані правила представництва незалежно від його виду. Разом з тим кілька винятків із застосування теорії ідентичності стосуються послідовного впровадження принципів добросовісності третіх сторін. На основі теорії ідентичності як унітарної концепції розроблено доктрину непрямого представництва (*doctrine of undisclosed principal*), за якою належним чином уповноважений представник, який вчинив від свого імені правочин, не проінформувавши третіх осіб про те, що він діє як представник, у визначених випадках може створювати права й обов'язки для принципала перед такою третьою особою.

4. Визначено, що в основу розбудови інституту представництва в національному цивільному праві було покладено теорію сепарації, яку було докладно виписано в працях німецького вченого П. Лабанда. Головним практичним наслідком реалізації такого підходу є те, що він дає змогу врегулювати представницькі відносини незалежно від підстави їх виникнення, охопивши при цьому всі відомі на сьогодні форми посередницької діяльності, які ґрунтуються на представництві.

5. Встановлено, що організаційні цивільні відносини представництва перебувають у взаємозв'язку з іншими, неорганізаційними майновими й особистими немайновими цивільними відносинами, що виявляється в їх можливості виступати або передумовою інших цивільних правовідносин, або одним з елементів існуючого цивільно-правового відношення.

6. Сформульовано висновок, що представництво в цивільному праві – це організаційні немайнові відносини, в яких одна особа (представник) має можливість вчиняти правочини й інші правомірні юридично значимі дії в межах наданих йому повноважень від імені та в інтересах іншої особи (принципала) щодо третіх осіб (за умови поінформованості останніх про це), чим безпосередньо створює, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки і несе відповідальність перед особою, яку представляє.

7. Досліджено нормативні підстави реалізації норм про представництво в цивільному праві України, зокрема порядок субсидіарного застосування положень ЦК України до регулювання відносин у межах цивільного процесу й

адміністративного судочинства. Виявлено, що на практиці під час провадження в цивільних або адміністративних справах судді часто вдаються до субсидіарного застосування положень ст. ст. 248–250 ЦК України в частині припинення повноважень представника. Обґрунтовано, що це є порушенням загальних засад судочинства і може бути кваліфіковане як неправильне застосування норм матеріального та процесуального права, що є підставою для оскарження судового рішення у справі.

8. Визначено, що об'єктом відносин представництва є юридично значимі дії, спрямовані на виникнення, зміну, припинення прав та обов'язків у межах юридичної процедури, і результат таких дій щодо осіб, інтереси яких представляють.

9. Договір доручення та довіреність співвідносяться між собою як форма закріплення внутрішніх правовідносин представництва та документ, що втілює аспекти внутрішніх і зовнішніх відносин, а також має насамперед регулятивний (закріплюючи обсяг повноважень представника) й інформативний характер (інформує як представника, так і третіх осіб про такі повноваження).

10. Агентський договір може бути підставою виникнення відносин представництва за певних умов (вчинення юридично значимих дій від імені принципала); договір доручення є юридичною формою представницьких відносин; трудовий договір (у т. ч. контракт як особлива форма трудового договору) не є підставою виникнення представницьких правовідносин.

11. Обґрунтовано, що в разі конфлікту повноважень представника за договором доручення та довіреністю слід надавати перевагу тим повноваженням, що визначені в довіреності, оскільки остання видається після того, як було укладено договір. Це зумовлено правом довірителя або принципала змінювати повноваження, а також тим, що на підставі довіреності фіксуються зовнішні відносини представництва, які спрямовані на досягнення необхідного результату для довірителя чи принципала.

12. Хоча недоговірне представництво тісно пов'язане з відносинами батьківства, опікунства, усиновлення, діяльністю органів юридичної особи окремими юридичними фактами та джерелами нормативно-правового регулювання, воно виникає як самостійне правовідношення з огляду на наділення таких осіб повноваженнями на здійснення представництва.

13. У разі здійснення батьками, усиновлювачами представництва своїх малолітніх дітей, як і при опікунстві, яке встановлюється над ними та недієздатними особами, має місце не лише виникнення представництва в межах правоздатності особи, яку представляють, а й встановлення представницьких повноважень з метою компенсації неповної або взагалі відсутньої дієздатності принципала, що зумовлено потребами цивільного обороту та суспільного життя і збалансовано на законодавчому рівні з правами та інтересами осіб, яких представляють.

14. В аспекті недоговірного представництва набуття представником реального обсягу повноважень (що може не збігатися в часі з формальним встановленням представницьких повноважень) свідчить про виникнення недоговірного представництва з реальним змістом та обсягом.

15. Доведено, що патронатний вихователь за договором про патронат над дитиною відповідно до норм сімейного законодавства не наділений жодними

представницькими повноваженнями стосовно переданої йому на виховання дитини – такі повноваження мають її батьки, інші законні представники.

16. Встановлено, що найважливішими проявами недоговірного представництва, що здійснюється батьками (усиновлювачами), є: 1) процесуальне й адміністративне представництво інтересів своїх дітей; 2) майнове представництво.

17. Представницькі повноваження опікуна малолітньої та недієздатної особи насамперед охоплюють процесуальну та майнову сфери, остання з яких проявляється у можливостях опікуна впливати своїми юридично значимими діями на відносини, що опосередковують статистику і динаміку майнового цивільного обороту, об'єктом якого є майно їх підопічних.

18. Додатково обґрунтовано положення про звільнення від відповідальності представника, який помиляється щодо меж своїх повноважень і вчинив правочин у разі, коли третя особа, перед вчиненням правочину з представником, перевірила повноваження, які він мав. Для принципала наслідки за таким правочином матимуть силу лише в разі наступного схвалення дій представника.

19. Під неналежним здійсненням (виконанням) недоговірного представництва слід розуміти дії або бездіяльність законного представника, що проявляються у формах: відхилення від встановлених меж, представництва без повноважень, зловживання представництвом, а також невиконання представницьких функцій.

20. Обґрунтовано доцільність виокремлення загальних і спеціальних правових наслідків припинення недоговірного представництва. Загальні наслідки притаманні всім видам недоговірного представництва і полягають у припиненні представницьких правовідносин між суб'єктами, а також прав та обов'язків, що становлять зміст цих правовідносин. Спеціальні правові наслідки є особливими для певного виду недоговірного представництва (наприклад, певні правові наслідки позбавлення особи батьківських прав).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії, навчальні посібники:

1. Цюра В. В. Теоретичні питання інституту представництва в цивільному праві України [Текст] : монограф. / В. В. Цюра. – К. : ФОП Мельник А. А., 2016. – 492 с.

2. Цюра В. В. Глава 17. Представництво [Текст] / В. В. Цюра // Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України у 2 т. / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць та ін. [5-те вид., переробл. і доп.]. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – Том 1. – С. 411–414.

3. Цюра В. В. Глава 17. Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків та його виконання / В. В. Цюра // Науково-коментар Сімейного ни. – Платформа LIGA:ZAKON – центр «ЛІГА». – ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/view/T022947?an=884&q=глава17>.

Статті у фахових виданнях України:

1. Цюра В. В. Цивільно-правові концепції щодо повноваження представника в цивільному праві [Текст] / В. В. Цюра // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2009. – № 4. – С. 53–58.
2. Цюра В. В. Структурний аналіз та принципи інституту представництва в цивільному праві [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 2. – С. 82–90.
3. Цюра В. В. Вольовий зміст відносин представництва [Текст] / В. В. Цюра // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2010. – № 2. – С. 88–93.
4. Цюра В. В. Правова природа представництва: огляд існуючих концепцій [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 4–5. – С. 72–81.
5. Цюра В. В. Представництво та посередництво як способи виникнення і здійснення цивільних прав: аспекти взаємодії [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 3. – С. 42–48.
6. Цюра В. В. Концепція представництва в світлі положень сучасного цивільного та цивільного процесуального законодавства України [Текст] / В. В. Цюра // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 90. – С. 45–49.
7. Цюра В. В. Субсидіарне застосування норм про представництво: вступ до проблематики [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна. – 2012. – № 1. – С. 64–69.
8. Цюра В. В. Субсидіарне застосування норм про представництво: підстави, механізм і межі реалізації [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна. – 2012. – № 2. – С. 62–67.
9. Цюра В. В. Особливості відносин представництва у виконавчому провадженні [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна. – 2012. – № 5. – С. 50–57.
10. Цюра В. В. Учення про представництво у працях науковців дореволюційного періоду [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2015. – № 1. – С. 93–101.
11. Цюра В. В. Внесок професора А. Й. Гордона у розвиток вчення про представництво [Текст] / В. В. Цюра // Право України. – 2015. – № 1. – С. 116–123.
12. Цюра В. В. Правові наслідки неналежного здійснення повноважень в межах недоговорного представництва [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016. – № 8. – С. 33–38.
13. Цюра В. В. Особливості реалізації права на захист за допомогою представництва [Текст] / В. В. Цюра // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2016. – № 2. – С. 42–47.
14. Цюра В. В. Актуальні питання здійснення законного представництва батьками (усиновлювачами) [Текст] / В. В. Цюра // Право.ua. – № 2. – 2016. – С. 58–64.
15. Цюра В. В. Правове регулювання відносин представництва в германській та романській системах приватного права [Текст] / В. В. Цюра // Юридична Україна. – 2016. – № 3–4. – С. 17–24.

16. Цюра В. В. До питання форми окремих представницьких договорів [Текст] / В. В. Цюра // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право» / Ужгородський національний університет. – 2016. – № 39. – С. 75–81.

17. Цюра В. В. Правова природа представницьких повноважень органів і посадових осіб юридичної особи [Текст] / В. В. Цюра // Прикарпатський юридичний вісник. – № 2 (11). – 2016. – С. 54–58.

18. Цюра В. В. Представництво, посередництво, комісія та агентування: співвідношення правових понять [Текст] / В. В. Цюра // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 3. – С. 84–88.

19. Цюра В. В. Правові підстави та наслідки припинення недоговірного представництва [Текст] / В. В. Цюра // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету / Міжнародний гуманітарний університет. – Одеса, 2016. – Вип. 22. – С. 96–101.

20. Цюра В. В. Правова природа представницьких повноважень в контексті виникнення недоговірного представництва [Текст] / В. В. Цюра // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – С. 36–44.

Статті в наукових періодичних виданнях зарубіжних держав:

21. Цюра В. В. Некоторые вопросы определения признаков представительства в гражданском праве [Текст] / В. В. Цюра // *Legea si Viata*. – 2013. – № 10. – С. 234–237.

22. Цюра В. В. Генеза дослідження інституту представництва у зарубіжній правовій доктрині [Текст] / В. В. Цюра // *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. – № 4. – 2016. – С. 129–132.

23. Цюра В. В. Осуществление представительских полномочий при опекунстве в соответствии с законодательством Украины [Текст] / В. В. Цюра // *Legea si Viata*. – 2016. – № 8. – С. 157–160.

24. Цюра В. В. Соотношение воли и волеизъявления при осуществлении договорного представительства [Текст] / В. В. Цюра // *Visegrad Journal on Human Rights*. – 2016. – № 4/2. – С. 213–218.

Статті в інших виданнях:

25. Цюра В. В. Субсидиарное применение норм о представительстве: введение в проблематику, основания, механизм и границы реализации // Альманах цивилистики : сб. статей / Киев. нац. ун-т им. Т. Шевченко, юрид. фак., каф. гражд. права ; под ред. Майданика Р. А. ; [редкол.: Т. В. Боднар и др.]. – Киев : Правова єдність, 2012. – Вып. 5. – С. 153–168.

26. Цюра В. В. Методический стандарт высшего юридического образования: формы подготовки и компетенции юриста // Альманах цивилистики : сб. статей / Киев. нац. ун-т им. Т. Шевченко, юрид. фак., каф. гражд. права ; под ред. Майданика Р. А. ; [редкол.: Т. В. Боднар и др.]. – Киев : Правова єдність, 2015. – Вып. 6. – С. 537–545.

Матеріали науково-практичних конференцій:

27. Цюра В. В. Вчення про представництво у працях Нерсеса Йосиповича Нерсесова [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми приватного права : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 19 лютого 2016 р.). – Х. : Право, 2016. – С. 182–185. – 364 с.

28. Цюра В. В. Порівняльний аналіз представництва за цивільним та цивільно-процесуальним законодавством України [Текст] / В. В. Цюра // Приватноправове регулювання суспільних відносин : традиції, сучасність, перспектива. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 19-20 квітня 2012 р.). – К. : Білоцерківдрук, 2012. – С. 145–148. – 392 с.

29. Цюра В. В. Деякі питання застосування представництва для забезпечення права на захист [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнародної наукової конференції «Чотирнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 23-24 листопада 2015 р.) [у 2-х част.]. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2015. – Частина перша. – С. 143–144. – 224 с.

30. Цюра В. В. Уніфікація правового регулювання представництва у Принципах європейського контрактного права [Текст] / В. В. Цюра // Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16 травня 2014 р.) / відп. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2015. – С. 216–222.

31. Цюра В. В. Особливості регулювання відносин представництва відповідно до німецького права [Текст] / В. В. Цюра // Приватне право України і європейська інтеграція : тенденції та перспективи. Матеріали VI Міжнародного цивілістичного форуму (Київ, 14-15 квітня 2016 р.). – К. : Білоцерківдрук, 2016. – С. 256–259. – 280 с.

32. Цюра В. В. Роль О. Євельського у становленні поглядів на представництво на українських землях [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнародної наукової конференції «Тринадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 14-15 листопада 2014 р.) [у 3-х част.]. – Хмельницький :

Хмельницький університет управління та права, 2014. – Частина перша. – С. 142–144. – 174 с.

33. Цюра В. В. Еволюція критеріїв поділу представництва в цивільному праві [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 91-річчю з дня народження В. П. Маслова (Харків, 15 лютого 2013 р.). – Х. : Право, 2013. – С. 217–221. – 400 с.

34. Цюра В. В. Підходи до визначення принципу фідучіарності відносин представництва [Текст] / В. В. Цюра // Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 травня 2013 р.) / відп. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2013. – С. 101–105.

35. Цюра В. В. Особливості субсидіарного застосування норм про представництво [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання). Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції : у 2 т. (Київ, 19 жовтня 2012 р.). – К.: Білоцерківдрук, 2013. – Т. 1. – С. 169–172. – 424 с.

36. Цюра В. В. Деякі питання визначення представництва як самостійного інституту цивільного права [Текст] / В. В. Цюра // Цивільне законодавство: система, міжгалузеві зв'язки, шляхи вдосконалення. Матеріали Міжнародного цивілістичного форуму (Київ, 25-26 квітня 2013 р.). – К. : Білоцерківдрук, 2013. – С. 282–284. – 370 с.

37. Цюра В. В. Фундаментальні погляди на інститут представництва у працях А. Й. Гордона [Текст] / В. В. Цюра // П'яті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22 травня 2015 р.) / відп. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2015. – С. 259–262.

38. Цюра В. В. Особливості правового регулювання представництва за законодавством Франції [Текст] / В. В. Цюра // Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20–21 травня 2016 р.) / відп. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2016. – С. 377–382.

39. Цюра В. В. Погляди окремих дореволюційних вчених на інститут представництва [Текст] / В. В. Цюра // Цивілістична доктрина і формування громадянського суспільства. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 3 жовтня 2014 року). – К. : Білоцерківдрук, 2015. – С. 184–186. – 218 с.

40. Цюра В. В. Особливості розмежування представництва та посередництва за законодавством України [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання). Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 10 листопада 2011 р.). – К. : Алерта, 2012. – С. 402–405. – 432 с.

41. Цюра В. В. Правове регулювання комерційного представництва в германській системі приватного права [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми

юридичної науки : збірник тез Міжнародної наукової конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 21-22 жовтня 2016 р.) [у 2-х част.]. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2016. – Частина перша. – С. 161–163. – 233 с.

42. Цюра В. В. До питання універсальності застосування інституту представництва у різних галузях права [Текст] / В. В. Цюра // Матвеевські читання : звільнення від цивільно-правової відповідальності у сучасних реаліях. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 20 листопада 2015 р.). – К. : Білоцерківдрук, 2015. – С. 139–141. – 156 с.

43. Цюра В. В. Окремі питання правового регулювання інституту представництва відповідно до міжнародних модельних норм, втілених у принципах УНІДРУА [Текст] / В. В. Цюра // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнародної наукової конференції «Дванадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 8-9 жовтня 2012 р.) [у 4-х част.]. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. – Частина перша. – С. 152–154. – 216 с.

АНОТАЦІЯ

Цюра В. В. Інститут представництва в цивільному праві України. – *На правах рукопису*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2017.

Дисертацію присвячено комплексному теоретико-прикладному дослідженню цивільно-правового регулювання відносин, що виникають у процесі здійснення представництва в цивільному праві України.

Проаналізовано генезу становлення доктринальних поглядів на представництво в працях учених дореволюційного, пореволюційного, радянського та новітнього періодів. Також досліджено вчення про представництво в працях зарубіжних учених. Окремо вивчено еволюцію нормативних положень щодо представництва в праві України на різних етапах розбудови української державності.

Досліджено теоретичні засади інституту представництва, встановлено правову природу представництва як інституту права та як правовідношення, а також його нормативну мету й об'єкт правового регулювання; розроблено вчення про функції та принципи вказаного інституту; досліджено окремі ознаки представництва як правовідношення в цивільному праві.

Особливу увагу приділено реалізації механізму субсидіарного застосування цивільно-правових норм про представництво до регулювання відносин в інших галузях права.

У межах дослідження договірному представництву встановлено, що його основою є представницьке повноваження, що надається представнику принципалом. Сформульовано загальні принципи надання представнику повноважень.

Також у роботі обґрунтовано нормативну модель виникнення недоговірному представництва. У зв'язку з цим у дисертаційному дослідженні сформульовано та

запропоновано до впровадження в науковий обіг поняття «мета недоговірною представництва».

Внаслідок проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій щодо праворозуміння, удосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Ключові слова: представництво, повноваження, довіреність, принципал, установа, представник, недоговірне представництво, договірне представництво, договір доручення, договір комісії, агентський договір, представник за законом, комерційне представництво.

АННОТАЦІЯ

Цюра В. В. Інститут представництва в гражданском праве України. – На правах рукопису

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2017.

Диссертация посвящена комплексному теоретико-прикладному исследованию гражданско-правового регулирования отношений, возникающих в процессе осуществления представительства в гражданском праве Украины.

Проанализирован процесс становления доктринальных взглядов на представительство в трудах ученых дореволюционного, послереволюционного, советского и современного периодов. Особое внимание посвящено вопросам поиска элементов целостной концепции представительства в научных работах разных времен. Также исследовано учение о представительстве в трудах зарубежных ученых.

Отдельно изучена эволюция нормативных положений относительно представительства в праве Украины на разных этапах развития украинской государственности, а также исследовано представительство в положениях современного зарубежного права, в частности в законодательстве Германии, Франции, Италии, Австрии, Великобритании и других стран.

Также в работе комплексно изучены теоретические основы института представительства, определены правовая природа представительства как института права и как правоотношения, а также его нормативная цель и объект правового регулирования. На основании этого разработано учение о функциях и принципах данного института, исследованы отдельные признаки представительства как правоотношения в гражданском праве.

Категория представительства определяется как гражданское организационное неимущественное правоотношение, в силу которого одно лицо (представитель) имеет возможность совершать сделки и другие правомерные юридически значимые действия в рамках предоставленных ему полномочий от имени и в интересах другого лица (принципала), в отношении третьих лиц (при осведомленности последних об этом), чем непосредственно создает, изменяет или прекращает

гражданские права и обязанности и несет ответственность перед лицом, которое он представляет.

Особое внимание уделено реализации норм о представительстве в гражданском законодательстве, в частности механизму субсидиарного применения гражданско-правовых норм о представительстве к регулированию отношений в рамках других отраслей права.

Аргументирован вывод о необходимости введения в научный оборот понятий нормативной цели, функций и принципов института представительства. В частности, обосновано, что нормативной целью представительства является обеспечение осуществления и охраны прав, исполнение обязанностей, соблюдение законных интересов участников гражданского оборота путем реализации юридического замещения таких участников представителем. Сформулированы функции института представительства: юридической трансмиссии; юридического обеспечения осуществления прав, исполнения обязанностей и соблюдения законных интересов; охраны и защиты. Предложена система принципов института представительства.

В рамках исследования договорного представительства установлено, что его основой является полномочие, которым принципал наделяет представителя. Полномочие предложено рассматривать как субъективное право представителя на осуществление правомерных юридических действий от имени представляемого. В зависимости от оснований возникновения представительства полномочия представителя могут определяться законом, договором, актом органа юридического лица и подтверждаются документами, устанавливающими личность представителя и основания его деятельности. Сформулированы общие принципы предоставления представителю полномочий, к которым относятся: 1) объем полномочий представителя зависит от конкретного правового основания их возникновения; 2) представитель может быть уполномочен на совершение только тех сделок, право на совершение которых имеет лицо, которое он представляет; 3) представитель не имеет права совершать сделку, которая может быть совершена только представляемым лично; 4) сделка всегда должна совершаться в интересах стороны, которую представляют; 5) невозможность совершения представителем сделки в своих интересах или в интересах другого лица, представителем которого он одновременно является.

Также в работе обоснована нормативная модель возникновения недоговорного представительства. В связи с этим в диссертационном исследовании сформулировано и предложено к внедрению в научный оборот понятие «цель недоговорного представительства», под которым следует понимать создание особого юридического состояния, в рамках которого представительство является средством (часто единственным) реализации и защиты прав и законных интересов принципала, а не одним из средств достижения заранее определенного и объективированного правового результата.

В результате проведенного исследования сформулирован ряд выводов, предложений и рекомендаций по правоприменению, совершенствованию действующего законодательства и практики его применения.

Ключевые слова: представительство, полномочия, доверенность, принципал, учреждение, представитель, недоговорное представительство, договорное представительство, договор поручения, договор комиссии, агентский договор, представитель по закону, коммерческое представительство.

SUMMARY

Tsiura V. V. The institute of representation in the civil law of Ukraine. – *On the rights of the manuscript*

Thesis for the degree of the doctor of legal sciences, specialty 12.00.03 – civil law and civil process; family law; international private law. – Taras Shevchenko national University of Kyiv of the Ministry of education and science of Ukraine. – Kyiv, 2017.

The thesis is devoted to the complex theoretical and application research of civil-legal regulation of the relations that arise in the process of representation in civil law of Ukraine.

The origins of the formation of doctrinal views on representation is analyzed in the writings of scientists of pre-revolutionary, after revolutionary, Soviet and modern times. Also the study on representation in the works of foreign scientists has been investigated. The evolution of regulations concerning the representation in the law of Ukraine on different stages of development of the Ukrainian State has been separately studied.

Theoretical principles of the Institute of representation are investigated, the legal nature of representation as an Institute of law has been established, as well as legal relation, its regulatory purpose and object of legal regulation; the doctrine of the functions and principles of this Institute has been developed, individual features of representation as a legal relation in civil law have been investigated.

Special attention is paid to the implementation of the rules on representation in civil law, in particular the mechanism of subsidiary application of the civil law rules on representation to the regulation of relations in other areas of law.

In the framework of the study of legal representation is determined that its basis is the representative authority, which is provided by the principal to the representative. General principles providing powers to representative have been formulated.

Also the work gives reasons for regulatory model of the occurrence of noncontractual representation. In this regard, the thesis research formulates and proposes to introduce in the scientific circulation concept of "the purpose of noncontractual representation".

As a result of conducted research, a number of conclusions, proposals and recommendations on the legal understanding, the improvement of the current legislation and its application have been formulated.

Keywords: representation, powers, power of Attorney, the principal, institution, representative, noncontractual representation, contract representation, agreement of the power of attorney, the agreement of the Commission, the agreement of the Agency, a representative under the law, commercial representation.